

UNESCO Complex in Paris: Controversies and Contemporary Opinions

Keywords: UNESCO headquarters, Architecture, Modernism

Summary

This paper presents the UNESCO complex in Paris. The building represents modernism in architecture, which was supposed to symbolize a new, peaceful future. This new quality was built peaceful cooperation between nations. The projects involved three conceptual schemes, two locations, and ten of the greatest architects of the 20th century from different countries. The project team consisted of architects Bernarda Zehrffuss (France) and Marcel Breuer (USA), as well as engineer Pier Luigi Nervi (Italy). The construction committee was composed of Lucio Costa (Brazil), Walter Gropius (USA), Le Corbusier (France),

Sven Markelius (Sweden), Ernesto Nathan Rogers (Italy), and as a consultant - Eero Saarinen (Finland). Building materials were donated by countries from different continents, similarly, construction work was carried out by specialists from various countries. However, some controversies accompanied the project from the very beginning. The French and international press was full of criticism for both the architecture and functionality of the building. However, today, after more than 60 years, the UNESCO campus is proof that modernism in architecture served as a common ground for different nations. ■

Monika Trojanowska, PhD, Eng. Arch., is an architect, urbanist and associate professor at the University of Gdańsk. In 2017-2022 she was an assistant professor at PBS University of Science and Technology in Bydgoszcz. The scope of her research encompasses the therapeutic properties of landscape, eco-neighborhoods, and the theory of contemporary architecture. ORCID nr 0000-0001-8168-0746

Monika Trojanowska
Politechnika Bydgoska / Uniwersytet Gdański, Polska

Kompleks UNESCO w Paryżu: kontrowersje wokół budowy i spojrzenie współczesne

Słowa kluczowe: siedziby UNESCO, architektura, modernizm

Wstęp

Modernizm wniósł do architektury zupełnie nowe kategorie estetyczne. Nowe formy oparte na kompozycji brył kubicznych i linii prostych, szybko stały się popularne na całym świecie, zyskując prawdziwie międzynarodowy status. Oznaczało to zdecydowane zerwanie z tradycją wernakularną, bo obiekty tworzone bez nawiązywania do lokalnych form budowania. Nowe materiały: beton, szkło i stal również zostały rozpropagowane, w wielu miejscach wypierając trady-

cyjne materiały budowlane. Przy wznoszeniu budynków modernistycznych często rezygnowano z metod rzemieślniczych na rzecz uprzemysłowienia. Obiekty wczesnej fazy modernizmu o eleganckich formach, do dzisiaj świadczą o kunszcie projektantów i wykonawców. Niestety późniejsze realizacje nie zawsze były na wysokim poziomie artystycznym, a braki finansowe odbiły się na jakości wielu realizacji. To powodowało falę krytyki. Dzisiaj ochrona dziedzictwa modernizmu to zadanie bardzo trudne.

1. Paryż, kompleks UNESCO, budynek główny, widok od strony Ogrodu Pokoju Jardin de la Paix i Avenue de Ségur, proj. Marcel Breuer, Bernard Zehrffuss i Pier Luigi Nervi (fot. M. Trojanowska)

1. Paris, the UNESCO headquarters, main building, view from the Jardin de la Paix and Avenue de Ségur, design team: Marcel Breuer, Bernard Zehrffuss, Pier Luigi Nervi (photo by M. Trojanowska)

2. Paryż, kompleks UNESCO, ogród nawiązującego do wzorców japońskich, proj. Isamu Noguchi (fot. M. Trojanowska)
 2. Paris, the UNESCO headquarters, Japanese-inspired garden building, proj. Isamu Noguchi (photo M. Trojanowska)

W pracy przedstawiono wspólne dzieło wielu wybitnych artystów związanych z modernizmem, które powstało niedługo po II wojnie światowej – kompleks UNESCO w Paryżu. Budynek reprezentuje nurt modernistyczny w architekturze, co miało wskazywać na odwrócenie się od krwawej wojennej przeszłości, otwarcie na nową, pokojową przyszłość i otrząśnięcie się po latach zaprzęgnięcia sztuki do służby totalitaryzmów. Nowa jakość miała być budowana na wzajemnej współpracy i pokojowej kooperacji między narodami, z poszanowaniem istniejącego dziedzictwa kulturalnego.

Miejsce kampusu UNESCO na mapie Paryża

Siedziba UNESCO to zespół budynków rozlokowanych w dwóch miejscach – przy ulicy 7 place de Fontenoy w paryskiej dzielnicy 7e arrondissement, oraz późniejszy oddalony o kilkaset metrów kampus Bonvin/Miollis w dzielnicy 15e arrondissement.

Kampus Fontenoy obejmuje teren o powierzchni 3 hektarów obok L'École Militaire, który wcześniej zajmowały koszary kawalerii i skład artylerii. Budynek główny jest owocem współpracy trójki projektantów – dwóch architektów: Francuza Bernarda Zehrfuss (twórcy Ambasady Francji przy ul. Pięknej w Warszawie) i Amerykanina o węgierskim pochodzeniu Marcela Breuera oraz Włocha, inżyniera Piera Luigi Nervi. Ich projekty były zatwierdzane przez komitet w skład którego wchodził: Lucio Costa (Brazylia), Walter Gropius (reprezentował USA), Le Corbusier (Francja), Sven Markelius (Szwecja), Ernesto Nathan Rogers (Włochy)

oraz jako konsultant - Eero Saarinen (Finlandia)¹. Budowę obiektu rozpoczęto w 1955 r., a oddano do użytku w 1958 r. Sama forma zorganizowania współpracy międzynarodowego zespołu znanych i uznanych twórców architektury z odmiennych kontynentów była zjawiskiem niecodziennym. Każdy z nich wniósł swój własny bagaż doświadczeń kulturowych i odniesień do tożsamości miejsca.

Połączenie stylowe brutalizmu i modernizmu

Rzut budynku przypomina literę Y lub trójramienną gwiazdę. Pozwala to na dobre doświetlenie powierzchni biurowych światłem naturalnym. Budynek opiera się na 72 żelbetowych filarach (fr. *pilotis*). Jego forma stanowi jedno ze szczytowych osiągnięć sztuki inżynierskiego zastosowania betonu zbrojonego w architekturze użyteczności publicznej. Obiekt reprezentuje nurt modernizmu lat 50. – brutalizm. Charakterystyczne są eksponowane elementy betonowe, powtarzalny rytm okien, brak zewnętrznych ornamentów i racjonalny funkcjonalizm wnętrza. Zauważyć można jednak również różnorodność kształtów, materiałów, a przede wszystkim odmienne potraktowanie poszczególnych fasad. Fasada od strony place de Fontenoy jest surowa i ascetyczna; natomiast te od strony l'avenue de Suffren to prawdziwy manifest modernistyczny, z *brise-soleil* i siedemdziesięcioma dwoma masywnymi żelbetowymi filarami

1. UNESCO Building, Architects, Architecture, Architectuur., <http://architectuur.com/architecture/unesco-building> (dostęp: styczeń 2021)

w kształcie litery V, na których Pier Luigi Nervi uniósł nad ziemię siedemnastopiętrową bryłę, betonową muszlą o parabolicznym kształcie nad głównym wejściem i nowoczesnymi rzeźbami umieszczonymi u podnóża budynku. Ściany szczytowe i fragmenty *brise-soleil* na elewacji obłożono naturalną okładziną kamienną z rzymskiego trawertynu. Zresztą materiały użyte do budowy kampusu zostały przywiezione w wielu różnych krajach i stanowiły ich wkład w budowę obiektu (il. 1).

Obok głównego budynku wzniesiono obiekt konferencyjny, tzw. „akordeon” (Unesco II), z owalną salą plenarną z miedzianym sufitem i siedzibę stałych przedstawicieli UNESCO w formie sześcianu (Unesco III) tworząc cały kampus z restauracjami, biblioteką, bankiem, księgarnią, pocztą, itp. W czasie inauguracji obiekt porównywano do szklanego domu z tysiącem okien² (por. il. 1-4). Kiedy zabrakło przestrzeni, wybudowano kolejny, tym razem podziemny obiekt (Unesco IV), dla którego Zehrfuss zaprojektował sześć małych, otwartych od góry wewnętrznych dziedzińców, co pozwoliło na doświetlenie dwóch kondygnacji podziemnych biur. W 1995 architekt japoński Tadao Ando zaprojektował pomiędzy budynkiem konferencyjnym „akordeonem” i południowym skrajem budynku głównego sekretariatu przestrzeń do medytacji, symbolizująca dążenie do pokoju na świecie (il. 5-6). Ta różnorodność form architektonicznych i odmienne traktowanie poszczególnych fasad i detali przekłada się na kształtowanie relacji przestrzennych z otaczającą tkanką Paryża. Kampus UNESCO to nie jest obiekt tła przestrzennego, ale wręcz przeciwnie – główny aktor na scenie urbanistycznej.

W tym kontekście warto spojrzeć na działania pioniera modernizmu – Le Corbusiera przy projektowaniu kampusu UNESCO. Walter Gropius domagał się od początku zatrudnienia Le Corbusierowi jako głównego projektanta, czemu stanowczo sprzeciwiały się Stany Zjednoczone – główny sponsor budowy kampusu, w związku z jego żądaniem wygórowanych honorariów, skargami mistrza na nieodpowiednie traktowanie jego szkiców przy budowie siedziby ONZ w Nowym Jorku i towarzyszące temu skandale. Dlatego rola Le Corbusiera przy projekcie kompleksu UNESCO była marginalna i głównie fasadowa³. Jednakże można mówić o jego wkładzie jako pioniera śmiałych rozwiązań opartych na oderwaniu budynków modernistycznych od zabudowy pierzowej. Być może właśnie dlatego - obiekt, chociaż dla wielu kontrowersyjny stanowi przykład przyjaznego dla człowieka miejsca pracy. Zgodnie z hasłami propagowanymi przez Le Corbusiera projektanci zapewnili atrakcyjne widoki z okna i doświetlenie światłem dziennym. Obiekt dekoruje wiele dzieł sztuki. Zadbano o potrzeby podstawowe, np. kantyny i restauracje. W kompleksie

3. Paryż, kompleks UNESCO, ogród nawiązującego do wzorców japońskich, proj. Isamu Noguchi, widok z okna budynku. (fot. M. Trojanowska)

3. Paris, the UNESCO headquarters, Japanese-inspired garden, proj. Isamu Noguchi, view through the window (photo M. Trojanowska)

zapewniono miejsce medytacji i możliwość wypoczynku w ogrodzie, w kontakcie z naturą (por. il. 1-6).

Charakterystyczna zarówno dla wczesnych tj. pochodzących z lat międzywojennych, jak i późniejszych dzieł modernistycznych była idea tworzenia relacji architektury z krajobrazem. Natura stanowiła dla nich niezbędne uzupełnienie, a otaczający krajobraz podkreślał ich walory. Tego typu podejście zastosowano również w projekcie kompleksu UNESCO. Bardzo ważną funkcję spełniały tu ogrody – zlokalizowany od strony wschodniej ogród, nawiązujący do wzorców japońskich autorstwa rzeźbiarza japońskiego Isamu Noguchi, zrealizowany razem z gmachem Unesco I oraz ogrody kieszonkowe urządzone w wewnętrznych dziedzińcach gmachu Unesco IV, których autorem był architekt brazylijski Roberto Burle Marx.

Twórca ogrodu japońskiego Isamu Noguchi nazywał go „Ogrodem pokoju”⁴. Jego celem było stworzenie miejsca pogodnego dialogu i nieformalnych spotkań ludzi – delegatów organizacji, wywodzących się ze społeczeństw odmiennych kulturowo. Ten cel wymagał od Noguchiego integracji sztuki i celu społecznego, aby zatrzeć granicę wyznaczającą restrykcyjne dyscypliny architektury, malarstwa, rzeźby czy architektury krajobrazu. Wielkim walorem ogrodu jest umożliwienie doświadczeń sensorycznych – wzrokowych, słuchowych i dotykowych. (il. nr 1-6).

Celem Roberto Burle Marxa, projektanta ogrodów kieszonkowych w budynku UNESCO IV, które położone są poniżej poziomu terenu, było stworzenie atrakcyjnych widokowo 6 wewnętrznych dziedzińców – studni świetlnych o wymiarach 25 m x 15 m. Jego ogrody charakteryzuje abstrakcyjna kompozycja motywów geometrycznych, których głównym elementem są płyty nasadzeń roślinnych.

2. Ch. Maurel, *Le siège de l'UNESCO Un monument pour la paix* [w:] Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe, <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/humanisme-europ%C3%A9en/un-humanisme-contemporain-l%E2%80%99europe-%C3%A0-l%E2%80%99unesco/le-si%C3%A8ge-de-l%E2%27unesco> (dostęp: styczeń 2021)

3. *UNESCO Building, Architects, Architecture, Architectuur.*, <http://architectuur.com/architecture/unesco-building> (dostęp: styczeń 2021)

4. M.P. Moreno, *El jardín japonés de Isamu Noguchi, en la sede de la Unesco en Paris* Bitácora arquitectura. 2018, Número 39, DOI: 10.22201/fa.14058901p.2018.39.67816.

Kontrowersje wokół budowy

Kontrowersje towarzyszyły budowie kampusu UNESCO od samego początku. Ernesto Rogers napisał, że „tragedia kampusu UNESCO to tragedia współczesnej demokracji”. Pod uwagę brano dwie lokalizacje. W prace zaangażowanych było dziesięciu najznakomitszych architektów XX w., którzy opracowali trzy koncepcje projektu. Jednakże ciągle kompromisy doprowadziły do powstania architektury jego zdaniem przeciętnej⁵. Ta opinia była wielokrotnie powtarzana w środowisku architektów. Winą obarczano sam proces powstawania projektu. W 1947 r. Henry Russel Hitchcock stwierdził, że w wyniku reorganizacji korporacyjnej procesu projektowego nastąpiło rozdwojenie modernizmu na – „architekturę biurokracji i architekturę geniuszu”⁶.

Krytyka obiektu wyrażana jest również obecnie. Lucia Allais napisała w 2018 r., że „Siedziba UNESCO wpisała się w historię modernizmu jako symbol nieudanej współpracy, przynosząc trzy analogie między architekturą a internacjonalizmem: modernizm mógłby być językiem międzynarodowym, ale kompleks UNESCO mówił tylko nijakim esperanto; nowoczesna architektura mogłaby być monumentalna, ale architekci UNESCO zastosowali tylko oklepane formy; a projektowanie mogłoby dawać lekcje dyplomacji, ale tutaj współpraca przyniosła jedynie przeciętność.”⁷

Głosy krytyki dotyczyły też braku wpisania nowoczesnego obiektu modernistycznego w tradycyjną tkankę urbanistyczną i architektoniczną Paryża. Odbiór obiektu był zróżnicowany, w prasie zarówno francuskiej, jak i międzynarodowej zdażały się głosy krytykujące wybór modernistycznej architektury obiektu w historycznej zabudowie Paryża⁸.

Można dziś snuć rozważania na temat sposobu wpisania obiektu w historyczny kontekst otoczenia – czy miałby on korespondować np. z gmachem sąsiedniej Ecole Militaire (1768-1773) autorstwa Jacques-Ange Gabriela, czy z wieżą Eiffla (1888), czy też znajdującym się po drugiej stronie Sekwany Pałacem Chaillot (1935-1937) autorstwa Jacques Carlu, Louis-Hippolyte Boileau i Léon Azéma. Dość trudno byłoby znaleźć na to odpowiedź.

Od samej inauguracji budynek określono też jako mało funkcjonalny. Faktycznie wkrótce konieczne okazały się dwie jego rozbudowy – niestety w dość odległych od głównego trzonu lokalizacjach: w dzielnicy XV l’annexe Miollis (Unesco V) wraz z l’annexe Bonvin (Unesco VI). Włoski krytyk Bruno Zevi w 1959 opisał obiekt jako „nie arcydzieło, ale dzieło w sztukach”⁹.

5. L. Allais, *Architecture and Mediocrity at Unesco House*, [w:] Bergdoll B. et Massey J., *Marcel Breuer. Building Global Institutions*, Zurich: Lars Müller, 2018, p. 80-115.

6. Ibidem.

7. Ibidem.

8. Ch. Maurel, *Le siège de l’UNESCO Un monument pour la paix*, [w:] *Encyclopédie d’histoire numérique de l’Europe*, <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/humanisme-europ%C3%A9en/un-humanisme-contemporain-l%E2%80%99europe-%C3%A0-l%E2%80%99unesco/le-si%C3%A8ge-de-l%27unesco> (dostęp: styczeń 2021); Belaval P, *Le siège de l’UNESCO dans l’urbanisme parisien* oraz Janicot D, *L’histoire de la construction du siège de l’UNESCO* 2016, [w:] Nagranie dźwiękowe kolokwium *Le siège de l’UNESCO: une architecture moderne à Paris, 01.06.2016*, nagranie online: <https://soundcloud.com/cnfu/sets/le-siege-de-lunesco-une> (dostęp: styczeń 2021)

9. Ch. Maurel, *Le siège...*, op. cit.

4. Paryż, kompleks UNESCO, ogród nawiązującego do wzorców japońskich, proj. Isamu Noguchi (fot. M. Trojanowska)

4. Paris, the UNESCO headquarters, meditation space, arch. Tadao Ando (photo M. Trojanowska)

Można się zastanowić, czy tak nasilone protesty po oddaniu budynku nie przypominają w dużej mierze kontrowersji związanych z budową wieży Eiffla i czy dzisiejsze spojrzenie na tą sprawę nie jest podobne...

Kampus UNESCO a internacjonalizacja modernizmu

Można zadać pytanie czy realizacja gmachu UNESCO w stylu, który reprezentuje nurt modernistyczny w architekturze mogła mieć wpływ na zwiększenie zasięgu modernizmu? Obiekt od początku fazy projektowej był szeroko opisywany w prasie międzynarodowej, a po wybudowaniu pojawiał się na zdjęciach i pocztówkach. Przy okazji relacji z działań UNESCO często pojawiał się w mediach publicznych. Od oddania obiektu do użytkowania popularność architektury modernistycznej stale rosła. Wydaje się, że pozytywny image UNESCO przekłada się na odbiór architektury siedziby organizacji i jej popularyzację. Możemy mówić o globalizacji architektury nawiązującej do modernizmu. Kampusy wielu międzynarodowych korporacji wyglądają podobnie w różnych miejscach na świecie. Celem ich architektury jest, tak jak w przypadku gmachu UNESCO, oprócz zapewnienia funkcjonalności, budowanie pozytywnego, poprawnego politycznie, wizerunku działania na rzecz lepszej przyszłości.

Konkluzja – dzisiejsze spojrzenie na obiekt

Dzisiaj po przeszło 60 latach można stwierdzić, że kampus UNESCO przetrwał próbę czasu i ciągle jest budynkiem bardzo nowoczesnym. Jego budowa była wielkim wydarzeniem architektonicznym, które zmieniło całkowicie charakter dzielnicy – dużego fragmentu tkanki Paryża. Budynki UNESCO świetnie reprezentują całą misję tej organizacji: są przestrzenią dla międzynarodowego dialogu i promocji pokojowych osiągnięć w zakresie techniki i nowych technologii. Do dzisiaj są to obiekty niezwykle nowoczesne, które znacznie wyprzedziły swoją epokę.

Inwestycję można uznać za pozytywny przykład powojennego dziedzictwa modernizmu i próbę wy-

5, 6. Paryż, kompleks UNESCO, przestrzeń medytacji, arch. Tadao Ando (fot. M. Trojanowska)

5, 6. Paris, the UNESCO headquarters, meditation space, arch. Tadao Ando (photo M. Trojanowska)

pracowania języka architektury, który połączy przedstawicieli różnych narodowości. Wiele było głosów krytycznych, ale nie są znane przykłady skargi kogoś z Delegatów, że obiekt nie reprezentuje wartości przyświecających misji UNESCO. Nikt nie skarżył się, że wystrój kampusu UNESCO jest niewłaściwy, obcy kulturowo lub źle się kojarzy. Modernizm stał się nurtem w architekturze, w którym możliwe stało się połączenie aspiracji artystycznych wielu narodowości

i kultur budowlanych. Zintegrował też wiele obszarów sztuki i nauki: architekturę, malarstwo, rzeźbę, sztukę ogrodową oraz dyscypliny inżynierskie. Kampus UNESCO przyczynił się do nadania nowej tożsamości fragmentowi otaczającej tkanki miejskiej. Wprowadzenie siedziby międzynarodowej organizacji na miejsce dawnych terenów wojskowych miało pozytywny wpływ na funkcjonowanie całej dzielnicy, a nawet całego miasta. ■

Bibliografia

- L. Allais, *Architecture and Mediocracy at Unesco House*, [w:] Bergdoll B et Massey J., 2018 *Marcel Breuer. Building Global Institutions*, Zurich: Lars Müller 2018, s. 80-115
- P. Belaval, *Le siège de l'UNESCO dans l'urbanisme parisien*, [w:] Nagranie dźwiękowe kolokwium *Le siège de l'UNESCO: une architecture moderne à Paris*, 01.06.2016, nagranie online: <https://soundcloud.com/cnfu/sets/le-siege-de-lunesco-une> (dostęp: styczeń 2021)
- Ch. Desmoulin, *Le siège de l'Unesco*, Paris: Le Patrimoine 2017
- Ch. Desmoulin, *Le siège de l'UNESCO: une architecture moderne à Paris*, [w:], *Commission nationale française pour l'Unesco*, Paris, 2016
- D. Janicot, *L'histoire de la construction du siège de l'UNESCO*, [w:] Nagranie kolokwium *Le siège de l'UNESCO: une architecture moderne à Paris*, 01.06.2016, nagranie online: <https://soundcloud.com/cnfu/sets/le-siege-de-lunesco-une> (dostęp: styczeń 2021)
- *Le siège de l'UNESCO: une architecture moderne à Paris*, 01.06.2016, nagranie dźwiękowe kolokwium, <https://soundcloud.com/cnfu/sets/le-siege-de-lunesco-une> (dostęp: styczeń 2021)
- E. Lapiere, *Guide d'architecture Paris 1900-2008*, Paris: Pavillon de l'Arsenal 2008
- Ch. Maurel, *L'Unesco de 1945 à 1974*, thèse de doctorat en histoire contemporaine (rozprawa doktorska na prawach maszynopisu), Université Paris 1, Paryż 2005-2006.; <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00848712/document> (dostęp: 01.2021)
- Ch. Maurel, *Le siège de l'UNESCO Un monument pour la paix*, [w:] *Encyclopédie d'histoire numérique de l'Europe*, <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/humanisme-europ%C3%A9en/un-humanisme-contemporain-l%E2%80%99europe-%C3%A0-l%E2%80%99unesco/le-si%C3%A8ge-de-l%E2%80%99unesco> (dostęp: styczeń 2021)
- M.P. Moreno, *El jardín japonés de Isamu Noguchi, en la sede de la Unesco en Paris*, "Bitácora arquitectura", nr 39, 2018 DOI: 10.22201/fa.14058901p.2018.39.67816.
- Ch. Pearson, *Designing UNESCO: Art, Architecture and International Politics at Mid-Century*, Londyn: Routledge 2016.
- J. Salmon, 1958 *Quelques remarques sur l'installation du siège de l'U.N.E.S.C.O. à Paris* *Annuaire Français de Droit International Année 1958*, 4, Paris, 1958, s. 453-465
- *UNESCO Building, Architects, Architecture, Architectuur*, <http://architectuur.com/architecture/unesco-building> (dostęp: styczeń 2021)

Monika Trojanowska, Dr hab. Inż. Arch., jest architektem, urbanistą i profesorem uczelni na Uniwersytecie Gdańskim. W latach 2017-2022 była nauczycielem akademickim na Politechnice Bydgoskiej. Autorka szeregu publikacji nt. wykorzystania terapeutycznych właściwości krajobrazu w projektowaniu zielonych przestrzeni publicznych, projektowania ekoosiedli oraz teorii architektury współczesnej. ORCID nr 0000-0001-8168-0746